

EARLY MODERN WORKSHOP: Jewish History Resources

Volume 6: Reading across Cultures: The Jewish Book and Its Readers in the Early Modern Period, 2009, The Radcliffe Institute for Advanced Studies at Harvard University, Cambridge, MA

Technology, Preservation, and Freedom of Expression Isaac de Latters as Printer in Sixteenth-Century Italy

Bernard Cooperman, University of Maryland, USA

ABSTRACT: The presentation discusses broader questions of the relationship between technology and freedom of expression in sixteenth-century Italy. It takes into account the Counter-Reformation context and its impact on Jewish printing and culture.

This presentation is for the following text(s):

- A ruling against rabbis who have sought to delay the printing of the Zohar
- Responsa of Rabbenu Nissim of Gerona
- The "imprimatur" by Isaac de Lattes

Copyright © 2012 Early Modern Workshop

EARLY MODERN WORKSHOP: Jewish History Resources

Volume 6: Reading across Cultures: The Jewish Book and Its Readers in the Early Modern Period, 2009, The Radcliffe Institute for Advanced Studies at Harvard University, Cambridge, MA

Responsa of Rabbenu Nissim of Gerona

שאלות ותשובות רבנו נסים

1546

Translated by Bernard Cooperman, University of Maryland, USA

I saw the responsa of the great sage, Rabbenu Nissim , so satisfying to the soul of the inquirer and so enlightening to the simpleton, waving from the dust where they had been thrown. [Now] they are lifted up to the highest heavens through this print technology. At this the spirit of the Lord, my banner, moves me to raise my voice powerfully and to tell the people how great are the accomplishments of Nissim who dwells on high, elevated by his broad knowledge. I cannot accomplish it; my tongue grows weary at extolling it. Silence is fitting praise. The walls of his study house demonstrate his insights, and the force of his strength and his other strong deeds bear witness and relate his goodness and beauty. Still I thought that I would sing a friendly song to arouse the hearts of those who come to buy, thus to credit the printers who were generously moved to publish secret wisdom. Those who inscribe with a pen of steel and lead laid out lodes of gold to correct and straighten the crooked. May their strength be directed for they have enlarged and strengthened the Torah. May God grant them the privilege (as they have privileged the community) to produce unlimited numbers of books

.

Copyright © 2012 Early Modern Workshop

EARLY MODERN WORKSHOP: Jewish History Resources

Volume 6: Reading across Cultures: The Jewish Book and Its Readers in the Early Modern Period, 2009, The Radcliffe Institute for Advanced Studies at Harvard University, Cambridge, MA

שאלות ותשובות רבנו נסים Responsa of Rabbenu Nissim of Gerona 1546

Prepared by Bernard Cooperman, University of Maryland, USA

רוח הש[ם] נסי נוססה! בי אשר ראיתי תשובות הגאון רבנו נסים משיבות נפש השואל מחכימות פתי מתנוססות מן העפר אשר הושלכו שם מתנשאות עד שמי מרומים במעשה הדפוס הזה להרים בכח קולי להשמיע לעם כמה גדולים מעשי נסים אשר מרומים ישכון בדעתו הרחבה נשגבה לא אוכל לה תלאה לשוני לגדלה כי לו דומיה תהלה וכותלי בית מדרשו יוכיחו בחדושו ושאר תקפו ויתר גבורותיו יעידון יגידון מה טובו ומה יפיו. אך אמרתי אשירה נא שירת דודים להעיר לב הבאים לקנות לזכות למדפיסים אשר נדבה רוחם להוציא לאור תעלומות חכמה. ירדו מחוקקים בעט ברזל ועופרת ועפרות זהב הוציאו להגיה ולשים העקוב למישור. יישר כחם שהגדילו והאדירו התורה. השם יזכם כאשר נפו הרבים לעשות ספרים הרבה אין קץ עד עת קץ הפלאות יתבררו ותלבנו הדברי' הסתומים החתומים אמן....

Publisher: Rome

¹ Isaiah 59: 19, and cf. Exod. 17:15. The entire sentence provides an elaborate play on the name of the volume's author, *Nissim* of Gherona.

Copyright © 2012 Early Modern Workshop

EARLY MODERN WORKSHOP: Jewish History Resources

Volume 6: Reading across Cultures: The Jewish Book and Its Readers in the Early Modern Period, 2009, The Radcliffe Institute for Advanced Studies at Harvard University, Cambridge, MA

A ruling against rabbis who have sought to delay the printing of the Zohar Isaac de Lattes, 1558

Translated by Bernard Cooperman, University of Maryland, USA

Document 3. A responsum by Isaac de Lattes, Heb. MS 24, ...sterreichische Nationalbibliothek, Vienna, fol. 72b–73b.

A Ruling against Rabbis who have Sought to Delay the Printing of the Zohar on the Grounds of the Government Edicts [ordering] Burning of the Talmud

"Whoever is for the Lord, come here! And all the Levites rallied to him,"¹ as well as all the sons [i.e. adherents] of Simeon, sons of the divine Rabbi Simeon ben Yohai. For I am moved by zeal against those who pretend to be pious, who dress themselves in alien [gentile] dress to prevent [the people from receiving its needed] nourishment,² sealing and obstructing the mouths of those who seek the Lord, saying that it is bitterly evil to print the Book of the Zohar and [other] kabbalistic works. Their only motive is hatred and envy.³

Let us be as little children. Let us go to school and recite our lessons: "Envy among intellectuals increases wisdom."⁴ But I have seen the opposite. Their hatred and competition is extinguishing [the fire of] wisdom. If [the rabbis] of blessed memory were correct in saying "Multiplying books increases wisdom," it must also without doubt be true that limiting [the number of books] will cause knowledge to decrease. What is even a greater shame and disgrace, those who rise up against the Lord and His Torah previously agreed that [the printing] was permissible, but now they reverse themselves—claiming to be pious but [in fact] hypocritical, blind, ignorant, foolish, and without any comprehensive understanding [*hashkafa*] of the words of the Sages of blessed memory. They have not mastered the craft of the sainted forefathers, for these blind Jews

[*ha-ivrim ha-ivrim*], foolish and with weak ideas, say that since we live in the time of the government's decree of burning the Talmud they had found a valley and erected a fence in it.⁵

Woe to the ears that hear this. Ahab served the Baal only a little but these serve him a lot. [The Sages] have ruled concerning improvements: "Be careful not to add too much." How much more does this apply concerning problems. In order to to ruin 'the moist as well as the dry'⁶ they are making the punishment worse, forbidding that which has not been forbidden, about matters which the hand of the wisely governing rulers have never concerned themselves. For [the government] never had anything but good in mind [in burning the Talmud], wishing to remove what they considered thorns and irritants that lead to quarrels between the Aramean and the Israelite. Now these rabbis come to uproot everything; they are annihilators and destroyers of the world.

If they had lived during the time of Rabbi Akiva, would they have done as he did to hand themselves and their lives over for the sanctification of God against the edict? As in the following:

Our Rabbis taught: Once the ~~wicked~~ government issued a decree forbidding the Jews to occupy themselves with the Torah. Pappus b. Judah came and found R. Akiba publicly bringing gatherings together and occupying himself with the Torah. He said to him: Akiba, are you not afraid of this nation? He replied: I will explain it to you with a parable. A fox was once walking on the path on the bank of a river, and he saw fishes darting from one place to another. He said to them: From what are you running? They replied: From the nets cast for us by men. He said to them: Would you like to come up on to the dry land so that you and I can live together in the way that my ancestors lived with your ancestors? They replied: Art thou the one that they call the cleverest of animals? You are nothing but foolish. If we are afraid in the place in which we live, how much more in the element in which we would die! So it is with us. If we are afraid while we occupy ourselves with the Torah of which it is written, 'For that is thy life and the length of thy days,'⁷ how much more so when we cease [studying] the words of the Torah.⁸

Note that R. Akiba did not restrict and set up an edict not to study Torah. Rather he fulfilled that which is obligatory for all Israel to do, for in a time of religious persecution one must [allow oneself] to be killed rather than transgress even over [an apparently trivial matter just as the customary Jewish manner of tying] a shoe lace as is written in the chapter *Ben Sorer U-Moreh* [of tractate *Sanhedrin*]. And this is [fol. 73a] what every Jewish man should and must do, to be willing to die over anything during a time of religious persecution [*shmad*], and not to restrict access to the Torah, God forbid.

Note what R. Judah ben Baba did, as is written in tractate *Sanhedrin*, chapter 1. This is the language of the Gemara if I have not forgotten what I learned as a child.

'May this man indeed be remembered for blessing—his name is R. Judah b. Baba; were it not for him, the laws of *kenasot* [fines] would have been forgotten in Israel.' Forgotten? Then they could have been learned! But [folio 14a] these laws might have lapsed [since without properly ordained judges they could not have been applied]. For once the government⁹ decreed as an act of religious persecution (*shmad*) that whoever ordained should be put to death...the city in which the ordination took place demolished, and the boundaries¹⁰ within which it had been performed, uprooted. What did R. Judah b. Baba do? He went and sat between two great mountains, ... and between two Sabbath boundaries, [that is] between [the cities of] Usha and Shefaram and there ordained five elders: namely, R. Meir, R. Judah, R. Simeon, R. Yossi, and R. Eliezer b. Simeon¹¹.... As soon as their enemies discovered them, they came to kill them. [R. Judah ben Baba] urged [his pupils]: 'My children, flee.' They said to him, 'What will become of you, Rabbi?' He told them: 'I lie before them like a stone which none [is concerned to] overturn.'¹² It was said that they [i.e., the enemies] did not stir from the spot until they had driven three hundred iron spear-heads into his body, making it like a sieve.

This is the sort of limit [*gader*] which they imposed out of religious conviction [*li-shema*] at a time of religious persecution which, in order to defeat, [Rabbi Judah ben Baba] gave himself up to death. That is why he is remembered for a blessing.

These [opponents of publishing the Zohar, on the other hand], whose intent is to make the religious persecution even worse should be remembered for a curse as is written: "The people curse those who hold back grain [at a time of famine], but a blessing is on the head of those who sell it."¹³ Moreover, may the curse of God fall upon these evil ones: may they who stretch out the fishermen's nets be trapped in them themselves, and be repaid by the work of their own hands. "May [the curse] fall upon the heads of the evil ones."¹⁴

They go beyond R. Yossi ben Kisma who neither wished, nor ever considered, issuing an edict against R. Haninah ben Tradion or R. Akiva¹⁵ when the latter were violating the government's persecutory anti-religious edict [*gezerat ha-malkhut bi-shemad*] and endangered their lives, even though there is a well known principle that "that which is physically dangerous should be treated more stringently than matters which are forbidden [merely] on religious grounds."¹⁶ Rather, he allowed R. Hanina ben Tradion to do [what he wished] because there was no halakhic basis on which to stop someone who wishes to martyr himself. Instead, [R. Yossi] spoke to [R. Hanina] as a form of friendly advice. And R. Akiva (who was present when R. Yossi ben Kisma lectured R. Hanina) did not take this advice.¹⁷ [Note that] R. Yossi did not say [to R. Hanina]: "This is the law according to the Torah." Rather he told him: "I am telling you something reasonable." But these rabbis take it upon themselves to issue an edict and to excommunicate over something which was not demanded by the government. Quite to the contrary, the government allowed [printing] the Zohar and [other] kabbalistic works. Here is the text

of the Gemara:

Our Rabbis taught: When R. Yossi ben Kisma was ill, R. Hanina ben Teradion went to visit him. He said to him: 'My brother, don't you know that it is Heaven that has ordained this [Roman] nation to reign? For though it destroyed His House, burnt His Temple, slew His pious ones, and caused His best ones to perish, it still continues! And yet, I have heard about you that you sit and occupy yourself with the Torah, and gather public assemblies, and keep a scroll of the Law in your bosom!' He [Hanina ben Tradion] replied, 'Heaven will show mercy.' [To which R. Yossi] replied: 'I am telling you something rational, and [all] you [can] say is "Heaven will show mercy"? It would surprise me if they don't burn both you and the scroll of the Law with fire.' 'Rabbi,' said R. Akiva, 'How do I stand with regard to the world to come?' .... Just a few days later R. Yossi ben Kisma died and all the great men of the city¹⁸ gave a great eulogy over him. On their return, they found R. Hanina ben Teradion sitting and occupying himself with the Torah, publicly gathering assemblies, and keeping a scroll of the Law in his bosom.

Note how they reacted to the words of R. Yossi ben Kisma, [even though] he was obviously close to the government as we can see from the eulogy [the gentiles offered] for him and this is why he said what he did. But R. Hanina ben Tradion and R. Akiva did the opposite of what he suggested, because they wanted to fulfill the interpretation of the verse '[You shall love the Lord your God with all your heart and] all your soul' as meaning 'even if it is at the cost of your life.' And even so, R. Yossi—who was a Sage—did not wish to issue an edict against them or excommunicate them, for there is neither a law [on which to base that] nor a judge [who has the power] to do that. But these "lay judges" (for we are all lay judges [as opposed to judges with the official authority derived from ancient ordination]) are so brazen as to illegally excommunicate. Woe unto them. The [decree of excommunication] applies rather to them.¹⁹

Some of them have even done worse and stated that studying the Zohar leads to heresy and that therefore [the book] should be hidden away [*ta'un genizah*] or burned, a process of eliminating the holy.²⁰ "Hush! So that no one may utter the name of the Lord."²¹ Woe! What has happened to us! Now I shall respond: "Whoever shall seek to avenge the shaming of Rabbi Simeon bar Yohai should also seek to avenge the shame of the printers [of this book] from those who insult angels of the Lord. How can they say [such things] about R. Simeon bar Yohai, all of whose words are holy of holies? And so what if a fool or too-hasty [reader]²² errs in them? Think rather about what the Torah said: "And you shall walk in His ways."²³ [In a case where] people wouldn't [dare to] say a certain thing as when the Creator, may He be exalted, says "Let us make man"²⁴ and at this point they were told "Learn from your creator."²⁵ Thus [our Sages] of blessed memory said in the Midrash:²⁶ "R. Samuel bar Nahman says in the name of R. Jonathan. When Moses was writing the Torah, he would write out each event, day by day. When he came to the verse, "And the Lord said, 'Let us make man in our image,'" he said to [God], "Master of the universe. Why are you giving an opening to heretics, I wonder." [God]

replied to him: "Just write. Whoever wants to make a mistake will do so."

Based on this midrash, Maimonides (of blessed memory) wrote in the introduction to *The Guide [to the Perplexed]*, and I quote:

God knows that I did not deviate and was very worried to compose the things that I wanted to compose in this tract because they are hidden matter. No member of our nation has composed a book about them, other than this one, during this period of exile. How then can I initiate now and compose a book about them? But I relied on two principles. First is what [the Sages] said concerning a like matter: "It is time to act on behalf of the Lord. They have repealed your Torah." And second, their saying: "Let all your deeds be for the sake of heaven." And I relied on these two principles [fol. 73a] in composing some of my chapters in this tract. In the end, I am the sort of man who, when matters trouble him and the way seems narrow and he cannot find a ploy to teach that truth which is determinable by logical proof except by a method which is appropriate to one excellent individual yet inappropriate to ten thousand fools, I choose to say it for itself, and I am not sensitive to the mockery of the many. I choose to save the one excellent individual from [the mire] into which he has sunk, and I shall cast light upon his confusion until he is perfected and healed.

Note that this scholar, the brilliant [Maimonides] of blessed memory, understood from the knowledge he had of his creator that He created the entire world in order to produce a single righteous man, and he did not worry about how many evil and animals there would be in it, as the Rabbis of blessed memory said: "'This is all of man.' All of the world was created for nothing but to accompany man."

And now, [let us move on] to our issue. R. Simeon bar Yohai of blessed memory, when he wrote his book, did not worry about those who might err [in studying] his words. He did what was proper to do, and the fools who made mistakes would have to pay the price in the future.

They [the opponents of publishing the Zohar] have argued that holy names [of God] are thrown into the trash in the process of printing. That craft "casts the truth on the ground and tramples it underfoot." To this I reply: "Are there any names holier than those written in the Torah? So why didn't our predecessors, the great scholars of all time, worry about this when they saw the craft of printing? It is obvious, therefore, that these [printed words] are not considered holy. That it why it was the custom not to treat them as holy, for they are "written" by gentiles with no intent nor for the purpose of being holy. They are not produced in sacred purity. It is [in fact] better to use these [printed] books than to use the manuscripts written by the hand of a Jewish man which have greater holiness and yet it is impossible to properly guard their sacredness.

To sum up, I see nothing but meanness and great stupidity in this [objection to printing

the Zohar]. The printers are blessed of the Lord and need not fear the empty curse; these [opponents] curse, but God blesses [the publishers]. The [opponents] shall don shame, but the servants of the Lord shall rejoice. And you, heroes of Israel, skilled in the war of the Torah, grab up your shield and rise to help the Lord as heroes, each man with his sword on his hip and the sword of the Torah from the fear at night, the fear of hell less we walk in darkness without light in the dim, without, God forbid, great illumination [Zohar]. In the illumination they will shine like the light of the heavens and those who bring benefit to the many shall be as the stars for all time.

Here Pesaro, in the year [5]318 [14, י"ד תמוז, י"ד ישרים את פניך], Tamuz.

The youthful Isaac son of my master, Rabbi Immanuel, may his memory be for the life of the world to come, de Lattes.

Endnotes

- ¹ Exod. 32:26. Moses' call to those loyal to God to attack those who have worshiped the golden calf. Translations are based upon *The Jewish Study Bible* but I have felt free to depart from that text where it seemed appropriate..
- ² Cf. Prov. 11:26, a verse he will quote again later about these people describing them as preventing the people from "eating wheat" -- i.e., from having access to kabbalistic teaching.
- ³ The biblical root קנא with its various significations of jealousy and religious zelousness (cf. Exodus 20:5, Elijah's statement in 1Kings, 19:10, etc.) is used interchangeably by our author as a literary-structuring device to describe his own high motives as well as (alongside איבה, hatred) the base ones of his opponents. It would be interesting to know whether the notion of religious "fanaticism" associated in modern Hebrew with this term (cf. the story of Pinhas as well as the Zealots in 1st-century Jerusalem) was already associated with this word in de Lattes time. See also the next note concerning the phrase "קנאת סופרים".
- ⁴ Bava Batra 21a. In its original context, the phrase refers to competitiveness among school teachers, but is here used to mean envy between writers and, by extension, intellectuals. I do not know when the phrase took on this meaning which is now quite standard. Cf. the treatment of קנאה in the fifteenth-century anonymous work, *Orhot Tsadikim*, chapter 14.
- ⁵ Cf. Hulin 110a.
- ⁶ Deut. 29:18. A biblical expression meaning to destroy that which is still living as well as that which is already dead; i.e., to bring complete and unnecessary devastation.
- ⁷ Deut. 30:20.
- ⁸ *Berakhot* 61b. De Lattes' version of the text is close to, but not identical with, the

standard Babylonian Talmud, probably because he was quoting her from memory since the Talmud itself had been ordered burned in 1553 and it seems he did not have a copy available to him. My translation, while based on that of the *Soncino Talmud* (available online at http://www.come-and-hear.com/berakoth/berakoth_61.html#PARTb) is updated and follows de Lattes' wording.

⁹ Once again, de Lattes omits the term הרשעה from the talmudic description of the Roman government. Again, is this self-censorship? According to חסרונות הש"ס the two words הרשעה שמד were omitted from some editions.

¹⁰ I.e., the boundaries outside of the town marking the limits of how far one may go on the Sabbath.

¹¹ In our text, Shamua'.

¹² I.e., as something worthless: let them do their worst.

¹³ Prov. 11:26.

¹⁴ Jer. 23:19 and 30:23.

¹⁵ Our author will quote the talmudic story (*Avoda Zara* 18a) to which he is here referring, at length below.

¹⁶ Hulin 10a.

¹⁷ Rabbi Akiva does not appear in this tale as we have it in our talmud. As will be apparent below, de Lattes either had a different reading of this story or, more likely, he was conflating two stories, introducing Rabbi Akiva here because of his role in the story quoted above from Berakhot 61a as well as his eventual martyrdom.

¹⁸ In our talmud: Rome.

¹⁹ Cf. *Mo'ed Katan*, fol. 17a. The case concerns Resh Lakish who sought to excommunicate someone, but the intended victim responded: "*On the contrary*. The decree of excommunication applies to the other fellow [i.e., Resh Lakish]." On the halakhic discussion of such "reciprocal excommunications" (as in *Tur Shulchan Arukh, Yoreh De'a* 334) in this period see *She'elot u-Teshuvot MaHaRIK ha-Yeshanot* (R. Joseph Colon), ed. S. M. Deutsch (Jerusalem: 1988), 169.

²⁰ The phrase לבער הקדש evokes the opening statement of the "confession over tithing" (Deut. 26:13) and can be understood as a straightforward call to remove material even though it is holy just as the tithes must be given to their proper destinations and removed from the household. Note however that in rabbinic exegesis that passage is understood as acknowledging some sin or guilt on the part of the householder (see e.g. RaSHI and Obadiah Sforno *ad loc.*), and de Lattes may be citing it here with that in mind.

²¹ The verse in Amos 6:10 is difficult to interpret. Traditional Jewish commentaries differ, some seeing it as explaining the divine justice of horrifying devastation (because the victims did not call upon the name of the Lord) or as an order by survivors not to talk about the horrors aloud (lest the masses become agitated, for fear that they won't call on the Lord and won't see the justice in it). De Lattes seems to be using the phrase as a formulaic exclamation calling for silence in the face of something horrible.

²² Cf. Isaiah 32:4: "And the minds of the thoughtless shall attend and note...."

²³ Deut. 28:9. The intention is that we must imitate God (or take our lead from God), as he will explain.

²⁴ Genesis 1:26.

²⁵ This sentence is difficult to follow to the point that one suspects it has become corrupted. De Lattes is quoting snippets ["והן אומרים לו למוד מבוראך"] from Genesis Rabbah 8:8, the same midrash that he will partially write out below. Even though the exact logic of the sentence is difficult to follow, the thrust of de Lattes' point seems clear: man is required to imitate God, and since God had ordered that apparently heretical texts be included in the Torah without concern for their possible misinterpretation, so also man must publish texts without concern that these may be misinterpreted.

²⁶ Genesis Rabbah 8:8.

Copyright © 2012 Early Modern Workshop

EARLY MODERN WORKSHOP: Jewish History Resources

Volume 6: Reading across Cultures: The Jewish Book and Its Readers in the Early Modern Period, 2009, The Radcliffe Institute for Advanced Studies at Harvard University, Cambridge, MA

A ruling against rabbis who have sought to delay the printing of the Zohar Isaac de Lattes, 1558

Prepared by Bernard Cooperman, University of Maryland, USA

פסק נגד הרבנים אשר בקשו לעכב הדפסת הזוהר מטעם גזרות המלכות על שריפת התלמוד.

מי לה' אלי ויאספו כל בני לוי הנלוים אל ה' וכל בני שמעון בני האלקי רשב"י. כי קנא קנאתי במתחסדים הלובשים מלבוש נכרי למנוע בר לחתום ולחסום פי הדורשי[ם] את ה' האומרי[ם] כי רע ומר להדפיס ספר הזוהר וספרי קבלה ולא נתעוררו רק מחמת איבה וקנאה וכך הוינא דרדקא ואזילנא לבי ספרא פסקות פסוקא קנאת סופרי[ם] תרבה חכמה ועולם הפוך ראיתי גם שנאתם גם קנאתם תכבה החכמה כי אם צדקו ז"ל באמרם מרבה ספרים מרבה חכמה א"כ אין ספק שהממעטים ממעיט החכמה ויותר חרפה וכלימה כי מהמתקוממי[ם] על ה' ועל תורתו כבר הסכימו לימים שעברו בהתר ועתה חוזרי[ם] בהם ומתחסדים בצביעות בעורון והעדר ידיעה או סכלות ומעוט השקפה בדברי חז"ל ולא אחזו בידם אומנות האבות הקדושים כי אלה העברים העורים הטפשים החלושים בסברתם אומרי[ם] אמור כי להיותנו בזמן שגזרה המלכו[ת] שרפת התלמוד לכן בקעה מצאו וגדרו בה גדר. אוי לאזנים שכך שומעות אחאב עבד הבעל מעט והוא יעבדנו הרבה ואם בתקנות אמרו הבו דלא לוסיה² כ"ש בתקלות והם למען ספות הרוה את הצמאה מקדימי פורענותא וגוזרים מה שלא גזרו ובאשר לא נגעה בנו יד המלכות המושלת בחכמה שלא כונה אלא לכונה טובה להסיר קוצים ודברים קשים בעיני המלכות המביאי[ם] לידי קטטה בין הארמי ובין הישראלי ואלה הרבני[ם] באים לעקור את הכל מכלי עולם³ מחריבי עולם ואם היו בימי ר' עקיבא היעשו כמוהו למסור עצמן ונפשם על קדושת ה' נגד הגזרה כהא דתנו רבנן פעם אחת גזרה מלכות הרשעה⁴ שלא יעסקו ישראל בתורה בא פפוס בן יהודה ומצא לר' עקיבא שהיה מקהיל קהליות ברבים ועוסק בתורה אמר לו עקיבא אי אתה מתירא מפני אומה זו⁵ אמר לו אמשול לך למה הדבר דומה לשועל שהיה מהלך בדרך על שפת הנהר ראה דגים שהיו רצים⁶ לכאן ולכאן אמר להם מפני מה אתם רצים⁷ אמרו לו מפני הרשתות שמביאים עלינו בני אדם אמר לה רצונכם שתעלו ליבשה ונדור אני ואתם במקום שדרו אבותי ואבותיכם אמרו לו אתה הוא שאומרים עליך פקח שבחיות אין אתה אלא טפש מה אם במקום חיותינו אנו מתיראים במקום מיתנו עאכ"ו ואף אנו אם בזמן שאנו עוסקים בתורה דכתיב כי היא חייך וארך ימך אנו מתיראים כשאנו פוסקים מדברי תורה עאכ"ו הרי שלא היה גודר וגזור ר' עקיבא שלא ללמוד תורה רק היה מקיים מה שמוטל על כל ישראל לעשות שבשעת השמד יהרג ואל יעבור אפ"ל בערקתא דמסאנא כדאיתא פר' בן סורר ומורה⁸ וזהו מה [עמ' ע"ג ע"א] שראוי וחייב לעשות כל איש יהודי למסור נפשו למיתה על כל דבר בשעת השמד ולא לגדור כנגד התורה ח"ו ראה מה עשה ר' יהודה בן בבא כדאיתא [א] בסנהדרי[ן] פ"ק⁹ ז"ל הגמרא אם לא שכחתי מגרסא דינקותא ברם זכור אותו האיש לטוב ור' יהודה ב[ן] ב[בא] שמו שאלמלא הוא נשתכחו דיני קנסות נשתכחו נגרסינהו אלא בטלו דיני קנסו[ת] מישראל

שפעם אחת גזרה מלכות שמד על ישראל שכל הסומך יהרג וכל הנסמך יהרג ועיר שסומכי[ן] בה תחרב ותחזומי[ם] שסומכי[ן] בהם יעקרו מה עשה ר' יהודה ב[ן] ב[בא] הלך וישב לו בין שני הרים גדולי[ן] ובין שני תחומי שבת בין אושא לשפרעם וסמך שם ה' זקני[ם] ואלו הם ר' מאיר ור' יהודה ור' שמעון ור' יוסי ור' אלעזר בן שמעון¹⁰ כיון שהכירו אויבי[ם] בהם באו להרגם א"ל בני רוצו אמרו לו ר[ב]י מה תהא עליך א[מר] ל[ה]ן הריני מוטל לפניהם כאבן שאין לה הופכי' אמרו לא זוו משם עד שנעצו בו שלש מאות לונביאות של ברזל ועשאוהו ככברה ע"כ. זהו הגדר שגדרו לשמה בשעת שמד שמסר עצמו למיתה לבטלו ולפיכך[ך] זכור לטוב ואלו שבאים להוסיף על השמד יהיו זכורי[ם] לרע כמו שכתוב[ב] מונע בר יקבוהו לאום וברכה לראש משביר¹¹ ולא עוד אלא שיקללו המה הארורי[ם] במארת ה'¹² ושטחו חרמי הים¹³ להיות נצודים במ ומדויל ידיהו משתלמי¹⁴ כי על ראש רשעים יחולל¹⁵ הלא טובי[ם] וחכמי[ם] המה מר' יוסי בן קיסמא שלא רצה ולא עלתה על לבו לגזור על ר' חניניא בן תרדיון ור' עקיבא שהיו עוברי[ם] על גזרת המלכות בשמד והיו מסתכני[ם] בנפשם וידוע דחמירא סכנתא מאיסורא¹⁷ אלא היה מניח לר' חנינא בן תרדיון לעשות כי היה יודע שלא היה יכול בדין לאסור למי שרוצה למסור נפשו לקדושת שמו אלא היה מדבר עמו בדרך עצה ור' עקיבא לא שמע לעצתו שהיה במעמד כשהוכיח ר' יוסי בן קיסמא לר' חנינא ולא אמר לו ר' יוסי אני אומר לך דין תורה אלא אמ[ר] לו אני אומ[ר] דברי[ם] של טעם. ואלה הרבנים מלאם לבם לגזור ולהחרים על מה שאינה גזרת מלכות אדרבה שהמלכות התירה הזוהר וספרי הקבלה וז"ל הגמרא¹⁸ ת"ר כשחלה ר' יוסי בן קיסמא הלך ר' חנינא בן תרדיון לבקר, א"ל חנינא אחי אי אתה יודע שאומה זו מן השמים המליכה שהחריבה את ביתו ושרפה את היכלו והרגה את חסידיו ואבדה את טוביו ועדיין היא קיימת ואני שמעתי עליך שאתה יושב ועוסק בתורה ומקהיל קהלות ברבים וספר תורה מונח בחיקך א"ל מן השמים ירחמו א"ל אני אומר לך דברים של טעם ואתה אומ[ר] מן השמים ירחמו תמנהי אם לא ישרפו אותך ואת ספר תורה באש א"ל ר' עקיבא¹⁹ מה אני לעולם הבא וכו'²⁰ עד לא היו ימים מועטי[ם] עד שנפטר ר' יוסי בן קיסמא והלכו כל גדולי העיר²¹ והספידוהו הספד גדול בחזרתן מצאו לר' חנינא בן תרדיון שהיה יושב ועוסק בתורה ומקהיל קהלות ברבים וספר תורה מונח בחיקו ע"כ ראה איך קבלו דברי ר' יוסי בן קיסמא שהיה קרוב למלכות כמו שנראה מהספדו ולזה אמר מה שאמ[ר] אבל ר' חנינא בן תרדיון ור' עקיבא עשו מעשה בהפך מעצתו כי רצו לקיים בכל נפשך אפי' נוטל נפשך²² ומ"מ רבי יוסי שהיה חכם לא רצה לגזור עליהם ולהחרים דלית דין ולית דיין לעשות כן. ואלה ההדיוטות דאנן הדיוטות אנן²³ חציפי כולי האי להחרים שלא כדין אוי להם בהן²⁴ חל האדרבא. עוד יש מהם שהוסיפו סרה ואמרו כי העיון בזוהר יביא למינות ולפיכך[ך] טעון גניזה או שרפה לבער הקדש²⁵ והס שלא להזכיר בשם ה'²⁶ אוי מה היה לנו עכשיו אני אומר מי שיבקש עלבון רשב"י יבקש עלבון המדפיסים מן המלעיבי[ם] במלאכי ה' ואיך אמרו על רשב"י שכל דבריו קדש קדשים ואם פתי או נמהר²⁷ יטעה במ²⁸ מה בזה אלו שעררו מה שאמרה תורה²⁹ והלכת בדרכיו לא היו אומרי[ם] כן הבורא ית' אמ[ר] נעשה אדם³⁰ ולזה נאמר להם למוד מבוראך כמו שאז"ל במדרש³¹ ר' שמואל בר נחמן בשם ר' יונתן אמר בשעה שהיה משה כותב את התורה כותב מעשה כל יום ויום כיון שהגיע לפסוק הזה ויאמ[ר] אלקי[ם] נעשה אדם אמ[ר] לפניו רבון העולם מה אתה נותן פתחון פה למיני[ם] אתמהא אמ[ר] לו כתוב והרוצה לטעות יטעה. ועל סמך זה המדרש כתב הרמב"ם ז"ל בהקדמת המורה וז"ל והש"י יודע שאני לא סרתי היותי מתירא הרבה מאד לחבר הדברי[ם] אשר ארצה לחברם בזה המאמר מפני שהם ענינים נסתרי[ם] לא חבר כלל בהם ספר זולתי זה באומתנו בזמן הגלות הזה ואיך אתחיל אני עתה ואחבר בהם אבל נשענתי על שתי הקדמות. האחת מהם אמרם³² בכמו זה הענין עת לעשות לה' הפרו תורתך והשנית אמרם³³ וכל מעשיך יהיו לשם שמים ועל שתי הקדמות אלה נשענתי [ע' ע"ג ע"א] במה שחברתי בקצת פרקי זה המאמר. סוף דבר אני האיש אשר כשיציקהו הענין ויצר לו הדרך ולא ימצא תחבולה ללמד האמת שבא עליו מופת אלא בשיאות לאחד מעולה ולא יאות לעשרת אלפים סכלים אני בוחר לאמרו לעצמו ולא ארגיש בגנות העם הרב ההוא וארצה להציל המעולה האחד ההוא ממה שנשקע בו ואורה מבוכתו עד שישלם וירפא.³⁴ התבונן שזה החכם הגאון ז"ל מדעת קונו יש בו שברא כל העולם להביא צדיק אחד ולא חס על כמה רשעים ובהמה רבה שיהיו בו כמו שרז"ל³⁵ כי זה כל העולם האדם כל העולם לא נברא אלא לצוות לזה. ומינה לדין דרשב"י ז"ל כשחבר ספרו לא חש לטועים על דבריו ועשה מה שראוי לעשות ושוטי[ם] שיקלקלו עתידי[ן] ליתן את הדין: עו[ד] טענו ששמות הקדש במעשה הדפוס נזרקי[ם] באשפה ותשלך המלאכה ההיא אמת ארצה ברגלים תרמס. בזה אשיב להם היש שמות קדושי[ם] כשמות הכתובי[ם] בתורה ולמה לא חשו בזה קדמונינו גאוני עולם אשר

ראו הדפוס אלא פשיטא שאין בהם קדושה ולפיכך] נהגו שלא לנהוג בהם קדושה כי הם נכתבי[ם] ע"י גוי בלי כונה ושלא לשם קדושה ולא נעשו על טהרת הקדש ויותר טוב להשתמש באלה הספרי[ם] מלהשתמש מהכתובי[ם]³⁶ ביד איש יהודי שיש בהם קדושה יותר ואי אפשר להזהר בשמירת קדושתם כראוי. סוף דבר איני רואה בזה כי אם רוע לב וסכלות גדול והמדפיסי[ם] ברוכי[ם] יהיו לה' ולא יחושו לקללת חנם כי המה יקללו וה' יברכם הם ילבשו בשת ועבדי ה' ישמחו ואתם גבורי ישראל מלומדי מלחמת התורה החזיקו מגן וקומו לעזרת ה' בגבורי[ם] איש חרבו על ירכו חרב התורה מפחד בלילות מפחדה של גהינם פן נהלוך חשכים ואין נוגה באפלה ואין זוהר ח"ו והמשכילי[ם] בזוהר יזהירו כזוהר הרקיע ומצדיקי הרבים כככבים לעולם ועד: פה פיזארו שנת ישב"ו ישרים את פניך י"ד תמוז,

הצעיר יצחק בכמ"ר עמנואל זלה"ה מלאטאש.

Endnotes

- 1 The jealousy [here: rivalry] of teachers increases wisdom. Bava Batra 21a
- 2 . שבועות מח: ועי' השגת הראב"ד הל' טוען ונטען ב' ה'
- 3 : חסיד שוטה, ורשע ערום, ואשה פרושה, ומכות פרושין, הרי אלו מכלי עולם. Sotah, Mishnah 3:4.
- 4 Brachot 61b. The word הרשעה is in the talmudic text is copied, but then crossed out, in the MS. It is interesting to consider whether this was an example of self-censorship by the author.
- 5 . מפני מלכות: Our talmudic text.
- 6 . מתקבצים: Our talmudic text.
- 7 . בורחים: Our talmudic text.
- 8 Sanhedrin 74b.
- 9 Added in a different hand in the margin: ד' י"ג ע"ב
- 10 . שמוע: Our talmudic text.
- 11 Prov. 11.26. "The people curse those who hold back grain, but a blessing is on the head of those who sell it." Traditionally understood as a blessing on those who teach the Torah. Cf. RaSHI ad loc.
- 12 ה' מארת ה' Cf. Proverbs 3:33. The curse of God.
- 13 they have spread out fishing nets to be themselves caught in them
- 14 Cf. Pesahim 28a. The phrase "he is repaid with the product of his own hands" is used to describe someone who has created the instrument of his own punishment. He curses the opponents of the publication of the Zohar hoping they will be punished by their own words.
- 15 Jer. 23:19 and 30:23.
- 16 The previous two words are written twice in the MS
- 17 Hulin 10a.
- 18 Avoda Zara 18a
- 19 Our text merely says, אמר לו רבי, without identifying the figure. Without checking for MS differences, it would seem our author here conflates the story in A.Z. with a very similar tale about R. Akiva in Berakhot 61b.

²⁰ What will become of me in the world to come?

²¹ Our text: כל גדולי רומי .

²² Brakhot 61b.

²³ Gittin, 88b. We are not officially sanctioned judges but only "lay" judges. Here de Lattes is arguing that his generation does not have the authority of the tannaitic generation of R. Yossi ben Kisma and hence certainly does not have the right to enact rulings more stringent than his.

²⁴ Word is difficult to read on the microfilm. FriedlŠnder reads: בדין .

²⁵ Cf. Deut. 26:13

²⁶ Cf. Amos 6:10: 'הס כי לא להזכיר בשם ה' .

²⁷ Cf. Isaiah 32:4: ולבב נמהרים יבין

²⁸ Following FriedlŠnder. Microfilm is indecipherable.

²⁹ Deut. 28:9.

³⁰ Gen. 1:26.

³¹ Gen. Rabbah 8:8

³² Ps. 119:126, and cf. Berakhot, 63a.

³³ Mishna, Avot, II:17.

³⁴ Maimonides, Guide to the Perplexed, "Introduction" in the standard translation by Samuel ibn Tibbon (Warsaw: Goldman, 1872), fol. 9b–10a.

³⁵ Berakhot 6b interpreting the verse in Eccl. 12:13. The Talmudic passage indicates in successive phrases that the perfected individual is the entire purpose of creation, that the perfected individual is equal in worth to the entirety of creation, and finally that the purpose of the entirety of creation is simply to provide companionship or society (ציוּת) for this individual.

³⁶ sic

Archive: Heb. MS 24, Österreichische Nationalbibliothek, Vienna, fols. 72b-73b

EARLY MODERN WORKSHOP: Jewish History Resources

Volume 6: Reading across Cultures: The Jewish Book and Its Readers in the Early Modern Period, 2009, The Radcliffe Institute for Advanced Studies at Harvard University, Cambridge, MA

The "imprimatur" by Isaac de Lattes From the 1558 Mantua edition of the Zohar 1558

Translated by Bernard Cooperman, University of Maryland, USA

The earth made noise as did the heavens, and the doorposts are shaking at the voice crying out that it would be wrong to publish hidden and sealed materials and to break through the fence established by the ancients who hid them in their treasure rooms and the royal store house. Since ancient days [these writings] have not been revealed. Know that in their day the *Tana'im* (whose hearts were enormously broad and who [compared to us mortals] were as angels) sought to hide the secrets of the Torah.... How then can anyone be so bold as to print them and to spread books about in all corners? Note what Maimonides of blessed memory said [in his "Introduction" to the *Guide to the Perplexed*]*—*that someone who explains matters in a book is as if he had spoken about them before thousands of people. The ancients were seized with horror¹ and closed the gate and locked the door, fearful to approach for the surface [of this knowledge] gives off rays. Perhaps this is what is to be understood from the metaphor of the "flame of the turning sword guarding" against anyone entering the garden, the garden of Eden being a metaphor for this knowledge as they of blessed memory said in the parable of the four who entered paradise. Granted this, how can holy jewels now be simply poured out every place? The heavens will turn dark at this, rocked by His indignation.... Now since this is the situation, that these ideas must be kept invisible and hidden (aren't they called, after all, "secrets of the Torah"?) it would seem clear that those who seek to print the secrets of the Torah have acted sinfully and will be punished. This is the question you pose.

These words which you have said frighten the intelligence, and set souls to boiling like a pot; you distance hearts from what they long for, quench desire and put out the fire that burns in men. Therefore God has waked my sprit and has placed His word on my tongue to repair what has been twisted and straighten the paths [?], to respond with pleasant

words that settle in the heart and comfort those who mourn the questioner's remark that demolishes the secrets of the Torah such that they may not be revealed. I respond to your points one at a time....

And now, chosen of God, kingdom of priests and holy nation, don't remain depressed. Stand up and see the redemption God has sent you this day in revealing to you the secrets of the Torah. Then your eyes shall be opened and, like the angels on high, you shall recognize the good. Happy are you in that you will merit living honorably in your land. This is not the time to gather together the flock of blindness and the stupidity of negativity. Shall the desire for illusory acquisition always rule us? Shall true faith be forever lost from our mouths and cut off from our tongues? Will the Lord reject forever?² Behold, the seventh year, the year of *shemita* is approaching. When will we prepare for our future? And when will the verse be fulfilled concerning us: "And the land shall be filled with knowledge of the Lord"? If not now, when? In the seventh millennium when the world will be destroyed? Almost a third of the sixth millennium has passed by, and our souls still disdain honey, mistaking the sweet for the bitter. We treat as mouldy bread the noble bread on which the highest angels are fed. We do the commandments as an act of habit, arbitrary laws with no explanations....

As for your argument that matters which are transmitted orally are not to be written down, I shall reply as follows. If you are correct, why did R. Simeon bar Yohai write them down in the *Zohar* and the *Tikunim*? You can't say that he wrote them down and left them in the cave so that they would never leave that place and would lie in eternal darkness. Why would he work hard for nothing and labor in vain? Moreover, who allowed R. Akiva to write the *Sefer Yetsirah* which he called a Mishna, something which they had received up to that point orally from the time of Abraham our father, may peace be upon him?³ And then Nahmanides, the well-known great scholar came along and composed a long commentary on that work. According to you, this was a sin compounding another. And R. Nehuniah ben ha-Kanna who wrote the *Sefer ha-Bahir* and the *Chapters of the Hekhalot* of R. Ishmael—is it possible that all of these authors were drunk and misjudged? Why were thousands and myriads of these books copied out? And of the *Zohar* as well, there are very many copies extant in manuscript. And what is the difference between writing and printing? Is it possible that the God of Israel has not left a thousand trained warriors to fight the war of the Torah, [men whose] knees have not bent to the Baal of lucre and the foolish masses? It is to mouths which have not kissed or lusted after the vanities of this world that the no-more-than one thousand printed copies will go. If printing is forbidden, why have recent authorities permitted the printing of [the biblical commentary of R. Menahem] Recanati twice in Venice,⁴ and the *Book of Musar*⁵ in Turkey and the book *Source of Life*?⁶ From your point of view [all of] these are much more problematic than the *Zohar* [itself], since they reveal its secrets and open up its hidden things. [We must conclude,] rather, that [the rabbis of previous generations] did not have these concerns. We are guided by what they

did [as opposed to anything they may have said]. Just as it was permitted to commit the Oral Law to writing with regard to the [practical] commandments, so also [was it permitted] with regard to the secrets of the Torah. It is just that during the times of the Sages of the Mishna, Gemara, and midrash, they permitted speaking publicly about the commandments in order to teach the children of Judah what they had to do but did not [yet] allow public preaching about the Secrets of the Torah. However they never objected to anyone passing on this wisdom to qualified people....

Pesaro, in the year [5]318 [יריע אף יצרי"ה], *Rosh Hodesh Adar*.

Document 2b. Poem following the "imprimatur" by Isaac de Lattes, dated 1 Iyar, [5]318 and printed in the Zohar (Mantua: 1558).

To cheer the hearts of the intelligent ones who tremble for His word who have put their shoulders to the wheel and taken on the burden of printing it in order to give merit to the public in praise of the book and those who are publishing it. I am singing in their honor and not in my own...

[Poem in praise of those who] thirst for the word of God ... and gird their loins to publish the Zohar. Its great sacredness will be sweet to all who are cautious [about the commandments]. If you look into it while you are alive ... it will serve as a light in your coffin when you are dead.

¹ De Lattes is offering a play on words: the Hebrew שער (horror—referring here to the ancients' fear of distributing mystical teaching) could also be read שער or gate.

² Ps. 77:8. "Will the Lord reject forever and never again show favor?" Will God not ever redeem his people?

³ Here de Lattes echoes the later kabbalistic tradition about the authorship of the *Sefer ha-Yetsira*.

⁴ באור על התורה על דרך ... על דרך האמת (Venice: Bomberg, 5283 [1522-23]) and באור על התורה על דרך האמת (Justinian, 5305 [1544-45]).

⁵ Judah ben Abraham Khalaz (or Khalats; כלץ), *Sefer ha-Musar* (Constantinople: Eliezer Soncino, 5297 [1536-37]).

⁶ Possibly a reference to Hayim ben Jacob Ovadiah, *Be'er Mayim Hayim* (Salonika: 306 [1545-46]), whose second section, *Mekor Hayim*, interprets the *Sh'ma* in kabbalistic terms.

EARLY MODERN WORKSHOP: Jewish History Resources

Volume 6: Reading across Cultures: The Jewish Book and Its Readers in the Early Modern Period, 2009, The Radcliffe Institute for Advanced Studies at Harvard University, Cambridge, MA

The "imprimatur" by Isaac de Lattes 1558

Prepared by Bernard Cooperman, University of Maryland, USA

ארץ רעשה אף שמים¹ וינועו אמות הספים מקול הקורא² ואומר שאין טוב להוציא הדברים הסתומים והחתומים אל הפרסום ולפרוץ גדר הראשונים אשר גנזום באוצרותיהם ובית נכאתם³ לא ראו אור מימים קדמונים. תדע שבימי התנאים אשר היה לבבם כפתחו של אולם⁴ והיו כמלאכים בקשו להעלים סתרי תורה ... ואיך יעיז אדם מצחו להדפיסם ולפזר הספרים בכל פאות. ראה מה שכתב הר"מ במז"ל⁵ שהמבאר דברים בספר הוי כאלו דרשם לאלפים מבני אדם. וא"כ מאחר שהקדמונים אחזו שער⁶ והשער סגרו והדלת נעלו יראו מגשת אליו כי קרן עור פניו.⁷ ושמא על זה רמז משל להט החרב המתהפכת לשמור⁸ מהכנס בגן שהג"ע רמז לחכמה זו כאמרם ז"ל במשל ארבעה נכנסו לפרדס.⁹ ואיככה תשתפכנה אבני קדש בראש כל חוצות¹⁰ על זאת ישומו שמים ויתגעשו כי חרה לו.¹¹ ... ואחר שכן הוא שהם מחויבים ההעלם וההסתר כמו שמעיד עליהם שמם הנקראים סתרי תורה. הן בעוון חוללו פרסום ס"ת המבקשים להדפיסו ועתידין ליתן את הדין: כל אלה דברי המקשה. ואלה הדברים אשר דבר ותוכחות מלין אשר חבר. מבהילים הרעיונים ירתיחו הנפשות כסיר. יסירו הלבבות מחזרתם יניאו התשוקה יכבו האש הבוערת בקרב האנשים. על כן העיר ה' את רוחי ומלתו שם על לשוני לתקן המעוות והדורים לישר להשיב אמרי נכוחים דברים המתישבים על הלב לנחם לאבלי ציו"ן הלז אשר הציב המקשה והסותר סתרי תורה לבל יתגלו. ואשיב לו על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון:

ועתה סגלת ה' ממלכת כהנים וגוי קדוש מה לכם תדכאו נפשכם התיצבו וראו את ישועת ה' אשר יעשה לכם היום הזה בהגלות לכם סתרי תורה אז תפקחנה עיניכם והייתם כמלאכי מרום יודעים טוב. אשריכם שתזכו לשכון כבוד בארצכם. לא עת האסף מקנה העורון והסכלות ההעדרי. המשול תמשול בנו לעולמי עד תאות קנין מדומה. הלנצח תאבד מפינו אמונה ונכרתה מלשוננו. הלעולמים יזנה ה'.¹² הן קרבה שנת השבע שנת השמטה ומתי נעשה לביתנו¹³ ומתי יתקיים בנו כי מלאה הארץ דעה את ה'¹⁴ אם לא עכשו אימת¹⁵ באלף השביעי דחריב עלמא כי הנה עבר כמעט השליש מהששי. ועדיין נפשנו תבוס נפת¹⁶ תאמר מר למתוק. תקוץ בלחם הקלוקל לחם אבירים¹⁷ להם שמלאכי השרת נזונים בו. ואוהבת לעשות המצות מצות אנשים מלומדה¹⁸ הלכתא בלא טעמא¹⁹....

ועל הטענה שאמרת כי הם דברים שבע"פ שלא נתנו לכתב. אשיבך. אם כן מה ראו על ככה אלה לכתבם ר' שמעון ב"י שכתב הזהר והתקונים ואין לומר שכתבם והניחם במערה שלא יצאו משם עולמית ויהיו בחשכה לעולם ועד למה יגע לרוח ועמלו לריק. ועוד מי התיר לר' עקיבא לכתוב ספר יצירה וקראהו משנה שהיתה שומה בפיהם בקבלה מאברהם אבינו ע"ה ובא הרמב"ן הגאון הנודע בשערים מהללו וחבר עליו פי[רוש] ארוך למען ספות חטאת על חטאת כדברך. ור' נחוניא בן הקנה שכתב ספר הבהיר ופרקי היכלות של ר' ישמעאל אפשר כל אלה ביין שגו פקו פליליה²⁰ ולמה נכתבו מאלה לאלפים ולרבבות וגם הזהר ימצא ממנו הרבה מאד בכתב יד ומה בין כתיבה להדפסה אפשר שלא השאיר

ה' בישראל אלף איש חלוצי צבא להלחם במלחמתה של תורה כל הברכי[ם] אשר לא כרעו לבעל הממון וההמון הסכל. וכל הפה אשר לא נשק וחשק בהבלי עולם להם יפולו ספרי הדפוס בגורל אשר לא יעברו האלף ואם ההדפסה אסורה למה האחרוני[ם] [התירו להדפיס הריקאנאטי פעמים בויניצ"א וספר המוסר בתוגרמה וספר מקור חיים שהם יותר קשים לדברין מהזהר כי הם מגלים סתריו ובהם נבעו מצפוני²¹ אלא ודאי לא חשו לדבר זה ומעשה רב²² וכשם שהותרה תורה שבע"פ להכתב בענין המצות הותרה נמי בענין ס"ת אלא שבימי חכמי המשנה והגמרא [א] והמדרשים התירו לדרוש ברבים המצות ללמד לבני יהודה המעשה בהן ולא התירו לדרוש ברבים ס"ת אבל למסור לראויים החכמה אין מוחה....

פיסארו שנת יריע אף יצריח וגו' לפ"ק ר"ח אייר.

Document 2b. Poem following the "imprimatur" by Isaac de Lattes, dated 1 (Iyar, [5]318 and printed in the Zohar (Mantua: 1558

וליהטיב לבות המשכילים החרדים אל דברו אשר נטו שכמם לסבול מעמסו להדפיסו לזכות הרבים לשבח הספר והמוציאים אותו לאורה לכבודם אשירה ולא לכבודי ולהילולי נשאתי משלי.

יקו צועה חזות קרבת ישועתו ביום מהר

צמאו מדבר האל לרוותו במו טהר

חלציו יאזור יגזור להוציא אור ספר זהר

קדשתו גדלתו מאד תנעם לכל נזהר

מעייין בו בעודו חי כרקיע במו זהר

לתיבתו בתוך קברו במותו יעשה צהר....

Publisher: Isaac de Lattes, Mantua

¹ Cf. Judges 5:4 and Ps. 68:9.

² Is. 6:4

³ 2Kings 20:13.

⁴ A traditional measure of large size; cf. Midot 3:7.

⁵ *Guide to the Perplexed*, "Introduction."

⁶ Job 18:20.

⁷ Cf. Exod. 34:29-20.

⁸ Gen. 3:24.

⁹ Hagiga 14b.

¹⁰ Lamentations 4:1—אֵיכָה יוֹעַם זָהָב יִשָּׁנָא הַקָּתָם הַטּוֹב תִּלְשַׁתְּפִכְנָה אַבְנֵי־קֹדֶשׁ בְּרֹאשׁ כָּל־חַוּצוֹת—

¹¹ 2Sam. 22:8; Ps. 18:8.

¹² Ps. 77:8.

¹³ Cf. Gen. 30:30.

¹⁴ Isaiah 11:9.

¹⁵ Avot I:14.

¹⁶ Cf. Prov. 27:7.

¹⁷ Ps. 78:25.

¹⁸ Isaiah 29:13.

¹⁹ Gittin 14a.

²⁰ Isaiah 28:7

²¹ Obadiah 1:6.

²² On the meaning of this phrase see, e.g., the commentary of RaSHI s.v., *Bava Batra*, fol. 130b.

Copyright © 2012 Early Modern Workshop